

Bezmiâlem Valide Sultan

PROF. DR.
ARZU TERZİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR / 13

ÖNSÖZ / 15

GİRİŞ / 21

Harem Kavramı ve Mekânı / 21

Osmanlı'da Valide Sultanlık Kurumu / 25

BİRİNCİ BÖLÜM

SULTAN II. MAHMUD DÖNEMİ OSMANLI HAREMİNİN TEŞKİLATI VE İDARESİ
(Bezmiâlem'in Kadınefendilikten Valide Sultanlığa Geçiş Döneminde
Osmanlı Haremine Bakış) / 33

A. HAREMDE SULTAN II. MAHMUD'UN AİLESİ / 35

1. Sultan II. Mahmud'un Annesi Nakşidil Valide Sultan / 35

2. Saray Dışında Yaşayan Hânedan: Sultan II. Mahmud'un
Kızkardeşleri ve Kızı Saliha Sultan / 39

3. Sultan II. Mahmud'un Çocukları / 40

a) Şehzâdeler / 41

b) Sultan II. Mahmud'un Kızları / 41

4. Sultan II. Mahmud'un Kadınları / 44

a) Kadınefendiler / 44

b) Sultan II. Mahmud'un İkballeri / 47

B. SULTAN II. MAHMUD'UN HAREMİNDEKİ GÖREVLİLER / 51

1. Kadın Görevliler / 51

2. Haremde Görevli Ağalar / 55

İKİNCİ BÖLÜM

HAREME GİRİŞİNDEN VALİDE SULTANLIK MAKAMINA YÜKSELİŞİNE KADAR
BEZMİÂLEM'İN HAYATI (II. Mahmud Devri) / 59

A. BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN'IN OSMANLI HAREMİNE GİRİŞİ / 61

1. Doğum Yeri ve Yılı / 61

2. Osmanlı Haremine Giriş Şekli / 65

B. BEZMİÂLEM'İN OSMANLI HAREMİNDEKİ HAYATI VE
ÇOCUKLARI / 67

1. Bezmiâlem Kadın'ın Şehzâde Abdülmecid'den Önceki Üç
Şehzâdesi: Abdülhamid, Ahmed ve Mehmed Efendiler / 69

a) Veliahd- Şehzâde Abdülhamid Efendi / 71

b) Şehzâde Ahmed ve Mehmed Efendiler / 79

c) Bezmiâlem Kadın'ın Üç Evlat Acısı ve

Üçler Çeşmesi / 82

2. Bezmiâlem Kadınefendi ve Son Evladı

Veliahd-Şehzâde Abdülmecid / 84

a) Şehzâde Abdülmecid'in Doğumu / 84

b) Şehzâde Abdülmecid'in Bed'-i Besmele Töreni ve
Bezmiâlem Kadınefendi / 88

c) Şehzâde Abdülmecid'in Hatim Duasında

Bezmiâlem Kadınefendi'nin Yaptığı İhsanlar / 92

d) Şehzâde Abdülmecid'in Sünneti ve

Bezmiâlem Kadınefendi'nin Konumu / 94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VALİDE SULTAN BEZMİÂLEM "MEHD-İ ULYA-YI SALTANAT" / 107

A. SULTAN ABDÜLMECİD'İN CÜLÜSU VE BEZMİÂLEM

KADİNEFENDİ'NİN VALİDE SULTANLIK MAKAMI'NA GEÇİŞİ / 109

B. VALİDE SULTAN BEZMİÂLEM'İN ASKERE

CÜLÜS BAHŞIŞI İHSANI / 118

C. BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN'IN MÜHÜRLERİ / 119

D. BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN'IN YÖNETİMDEKİ ROLÜ / 122

1. Devlet Yönetimindeki Konumu ve Haremi İdaresi / 123
 2. Halkın Valide Sultana Sunduğu Arzuhaller / 131
- E. VALİDENİN GELİRLERİ VE TASARRUF ŞEKLİ / 136

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VALİDE SULTANIN HİZMETİNDEKİ GÖREVLİLER VE MUTFAĞI / 145

A. VALİDE SULTANIN HİZMETİNDEKİ GÖREVLİLER / 147

1. Valide Sultan Kethüdası ve Valide Sarrafı / 147
 - a) Valide Kethüdaları / 147
 - b) Valide Sarrafı / 153
2. Valide Sultanın Hizmetindeki Ağalar ve Diğer Görevlileri / 155
 - a) Ağalar ve Hademeler / 155
 - b) Valide Sultanın Şehir İçi Gezilerindeki Nakil Araçları ve Görevlileri / 157
3. Bezmiâlem Valide Sultan'ın Hususi Kadın Hizmetkârları / 158
4. Validenin Hizmetindeki Cariyeler / 163

B. VALİDE SULTANIN MUTFAĞI / 165

1. Valide Sultanın Mutfağındaki Gıda Maddeleri / 171
2. Valide Sultanın Mutfak Kapları ve Sofra Takımları / 177
3. Valide Mutfağından Yapılan Bir İhsan: Aşure / 179
4. Valide Sultan ve Kahve İkramı / 181

BEŞİNCİ BÖLÜM

BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN'IN DİNÎ-İLMÎ YÖNLERİ VE VAKIFLARI / 187

A. BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN'IN MANEVÎ DÜNYASI / 189

1. Valide Sultana Feraşet Verilmesi / 191
2. Valide Sultanın Zekâtı / 192
3. Kurban Bayramlarında Kurbanlık Dağıtımı / 193
4. Kutsal Yerlere Yaptığı Hayırlar / 198
5. Türbe ve Tekkelere Yaptığı Yardımlar / 199

6. Valide Sultanın Hırka-i Saadet Ziyareti / 202
- B. BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN'IN İLME VERDİĞİ DEĞER / 203
 1. Huzur Derslerine Verdiği Destek / 205
 2. İstanbul'daki Medrese Talebelerine Verdiği Burslar / 208
 3. Valide Sultanın Kütüphanesi / 208
- C. BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN'IN VAKFİYESİ VE VAKIFLARI / 223
 1. Vakfiyenin Özellikleri / 223
 2. Valide Sultanın Vakfettiği Gelirler ve Vakıf Eserlerinin Listesi / 225

ALTINCI BÖLÜM

VALİDE SULTANIN KİŞİLİĞİ, AİLE HAYATI, HASTALIĞI VE VEFATI / 249

- A. BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN'IN KİŞİLİĞİ VE AİLE HAYATINDAN YANSIMALAR / 251
 1. Sultan II. Mahmud'un Eşi: Bezmiâlem Sultan / 253
 2. Özel Bir Anne-Oğul İlişkisi ve Evlâda Yazılan Mektuplar / 258
 3. Bezmiâlem Valide Sultan'ın Torunları ve Osmanlı Hânedanı'yla Münasebetleri / 268
 4. Valide Sultanın Hususi Zevkleri / 274
 5. Valide Sultanın Mekânları / 280
 - a) Saraylar / 280
 - b) Valide Sultanın Şahsına Ait Mekânlar: Küplüce Kasrı ve Vakfedilen Dilgüşa Kasrı / 288
- B. RAHATSIZLIĞI VE YALOVA KAPLICALARINDAKİ TEDAVİSİ / 292
 1. Rahatsızlığı / 292
 2. Valide Sultanın Yalova Günleri / 293
- C) VALİDE İÇİN SON MERASİM: BEZMÎÂLEM VALİDE SULTAN'IN VEFATI VE CENAZESİ / 300
 1. Cenaze İçin Yapılan Hazırlıklar ve Masraflar / 300
 2. Cenaze Merasimi: Son Yolculuk / 304

GİRİŞ

Harem Kavramı ve Mekânı

Osmanlı saray teşkilatının bir kısmını oluşturan Harem, devleti yöneten padişahın ve ailesinin gündelik yaşamlarını sürdürdükleri mekândır. Kitabın incelediği XIX. asrın ilk yarısında bu mekânda, padişahın annesi valide sultan, çocukları sultanlar ve şehzâdeler, padişahın evlenmemiş kız kardeşleri, saltanat sırasını bekleyen varsa erkek kardeşleri, padişah eşleri olan kadınefendiler ve gözdeler, ailenin üyelerini teşkil ederdi. Aynı mekânda asırlardır padişahın ailesine hizmet eden bir teşkilat kurulmuştu. Saray örf ve âdetlerinin şekillendirdiği ciddi bir eğitimle hânedana hizmet için yetiştirilen ve kendi içinde hiyerarşik yapıya göre şekillenmiş hizmet kademelerine göre yükselen hadım ağaları ve cariyeler bu teşkilatı meydana getiren görevlilerdi.

Haremde cariyeler belirli bir hiyerarşik düzene göre yetiştirilir ve eğitimden geçirilirdi. Bunların arasında çok az bir kısmı padişah için ayrı bir eğitim safhasından geçerken¹ diğerleri çırak, kalfa ve usta olmak için çalışırlardı. Kuşkusuz hepsinin en üst seviyeye çıkması beklenemezdi. Şanslı ve yetenekli olup kalfa veya usta olabilenler ise hânedan üyelerine, valide sultana ve padişahın özel hizmetine alınabilirdi.

1 Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayûn, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 162.

Belirli bir seviyeye gelemeyenler veya hizmet sürelerini tamamlayan cariyeler isteğe bağlı olarak çerağ edilirlir, yani çoğu zaman evlendirilmeleri suretiyle saraydan çıkarılırlardı. Bunlar genel itibariyle Enderun'da yetişmiş yüksek rütbeli asker veya devlet memurlarıyla evlendirilir, kendilerine saraydan çeyiz verilir ve ihşanlarda bulunulur, ölünceye kadar da sarayın himayesi üzerlerinde olurdu.² Osmanlı toplumunda bu hanımlara “saraylı” denir ve çok itibar gösterilirdi. Enderun'daki iç oğlanlar nasıl saray eğitim ve terbiyesinde yetiştirilerek devletin büyüklü küçüklü muhtelif idari kadrolarında yer alıyorlarsa, saraydan çerağ olunan eğitilmiş ve saray terbiyesi almış cariyeler de bunlarla evlendirilerek toplumda elit ve bir o kadar da saraya ve padişaha bağlı ayrı bir tabaka haline gelmişlerdi. Dolayısıyla harem bir çeşit padişahın kendisi ve ona hizmet eden kullarına zevce yetiştiren eğitim kurumu olma vasfını da asırlarca sürdürmüştü. Padişah veya validenin hizmetinde kendi istekleriyle uzun yıllar çalışıp yaşlanan cariyeler de olurdu. Bunlar da kendilerine bir ev ve maaş tahsis edilerek saraydan çıkarılır ve vefatlarına kadar hayatları saray tarafından güvence altına alınırdı.

Topkapı Sarayı'nda ikinci avlunun solunda Dîvân-ı Hümâyün'un arka kısmında bulunan Harem-i Hümâyün genellikle Haliç'e nazır çeşitli sofalar, koridorlar, daireler, odalar, çeşmeler ve hizmet binalarından oluşmaktaydı. Bu binaların üzerleri kubeler, tonozlarla örtülüydü. Duvarları en değerli çini ve mermerlerle kaplıydı, aynı zamanda kitâbeler ve Kur'an-ı Kerim'den seçilmiş ayetlerin yer aldığı yazı kuşaklarıyla süslüydü. Burası

2 Çerağ edilen cariyeler hakkında tafsilat için bkz. Betül İpşirli Argıt, “XVIII. Yüzyılda Harem-i Hümâyün'dan Çırağ Edilen Cariyeler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 25, İstanbul 2011'dan ayrı basım, s. 1-34 ve Betül İpşirli Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümâyün Cariyeleri 18. Yüzyıl*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2017.

Osmanlı padişahlarının hususi evi konumunda olan binalar manzumesiydi.

Padişahın annesi, kendisine çocuk veren kadınları, kızları, şehzâdeleri, kısaca padişahın ailesi XVI. yüzyılın ortalarına kadar bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yerde yani Eski Saray'da (Sarây-ı Atîk-i Âmire) yaşardı. Harem, Kanûnî Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem Sultan'ın kayınvalidesi Hafsa Sultan'ın 1534'te ölümünden sonra Yeni Saray'a (Topkapı Sarayı) taşındı, II. Selim'in eşi Nurbânû Sultan da ikametgâh olarak burayı kullandı. Böylece Yeni Saray'ın haremi gittikçe genişleyerek padişahın ailesiyle birlikte yaşadığı bir mekân konumunu kazandı.

Haremin kurumsallaşması III. Murad zamanında (1574-1595) tamamlanır. On yıl süren inşaat döneminde daha önce manzaraya açık taşlıklar çevresinde gelişen yapılaşma, kapalı avlular şekline dönüşür. Haremin klasik mimari anlayışına uygun zengin cephe yapıları, harem hiyerarşisini de temsil eder. Dönemin baş mimarları Mimar Sinan ve Davud Ağa'dır. Cariye Koğuşları, Valide Sultan Dairesi, Çifte Hamamlar, Hünkâr Sofası, III. Murad Hasodası ve Şehzâdegân Dairesi bu dönemde yapılır. Haremden padişahın sonra en görkemli daire valide sultana aittir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda hareme yeni binalar eklenmiştir. Bunlar, I. Ahmed Hasodası, III. Ahmed Hasodası, III. Osman Köşkü, III. Selim Dairesi ve Valide Sultan Dairesi'nin üstüne III. Selim'in annesi için yapılan Mihrişah Sultan Dairesi, Çifte Kasırlar, Mabeyn ve Gözdeler Dairesi'dir. Yapılaşmanın bu dönemde çoğalmasının sebebi, hânedanın saltanat usûlünde yapılan değişikliktir.³

3 Deniz Esemeli, "Türk -İslam Mimarisinde Harem", *DVIA*, cilt 16, s. 140-144. Osmanlı Devleti'nde amûd-i nesebî denilen verasetin babadan oğula geçme usûlü Sultan I. Ahmed'in vefatına kadar sürmüştür.

1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışından sonra Eski Saray'ın bir bölümünün Bâb-ı Meşihât'a diğer kısmının ise Bâb-ı Seraskeri'ye tahsis edilmesi üzerine bu saraydaki kadınların Sultan Mahmud'un hatt-ı hümayunuyla Çağaloğlu'ndaki Çifte Saraylar'a yerleştirilmesi emredilmişti.⁴ Ancak bu sıralarda çıkan büyük Bâbiâli Yangını'nın Çifte Saraylar'a da sıçraması sonucu bu emirden vazgeçilip Eski Saray ahalisi Topkapı Sarayı'nın harem kısmına taşınmıştı.⁵ Bu dönemde saraya yeni gelen eskilerin, haremde cariyeler koğuşuna yerleştirilmeleri Sultan Mahmud'un haremünün ise şimdi Gözdeliler Koğuşu adıyla anılan bölüme yani daha açık ve aydınlık kesime geçmelerine vesile olmuştu. Zaten bu yapının mermerli sofa tarafındaki alt katında bulunan aynalı oda ve kabul salonunun I. Abdülhamid'den itibaren padişahlar ve valide sultanlar tarafından kullanıldığı, bu kattan gizli merdivenle üst kata çıkılan dairenin ise valide sultanların son dönemde ikametgâhı olduğu düşünülmektedir. Bezmiâlem'in valide sultanlığı döneminde hem padişah oğlu Abdülmecid hem de kendisi bu mekânları idari olarak kullanmışlardı.

Padişahlar XVII. yüzyıldan itibaren Topkapı Sarayı dışında bazı köşk ve sahil saraylarda vakit geçirmeye başlamışlar, XVIII. asrın ikinci yarısından sonra ise Beşiktaş Sahil Sarayı yazlık saray

1617'de tahta, ölen padişahın kardeşi Sultan Mustafa'nın geçmesiyle saltanatın intikalinde babadan oğula geçme usûlü kaldırılmış, ekberiyet usûlü getirilmiştir. Ancak Sultan Mustafa'nın akli yetersizliği ortaya çıkınca ekberiyet ve erşediyet usûlü, yani hânedanın en yaşlı ve akli başında erkek üyesinin tahta çıkma yöntemi benimsenmiştir (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 46-49). Bu durum saltanat namzedi bütün şehzâdelerin Topkapı Sarayı'nda şimşirlikte ikamet etme ve dışarıya kapalı bir hayat sürme dönemini de başlatmıştır.

4 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara 1984, s. 600 ve 605n.

5 BOA, HAT, nr. 294/17477; Ahmed Lûtfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, I, İstanbul 1999, s. 118.

olarak kullanılır olmuştur. Sultan II. Mahmud devrinde yazlık saraylara bir yenisi eklenmiş ve padişah Beylerbeyi'nde İstavroz / Beylerbeyi Sarayı adı verilen ahşap sarayı yaptırmıştır. Böylece II. Mahmud döneminde kışları da oturulan Beşiktaş Sarayı'nın dışında yazları Beylerbeyi ve yine padişahın yeni eklemelerde bulunduğu Çırağan Sahilsarayları kullanılmıştır. Bu sarayların hepsinde ayrı harem kısımları yer almıştır. Sultan II. Mahmud Topkapı Sarayı'nı ise kimi kış aylarında ve resmî ve dinî tören günlerinde tercih etmiştir. Babasından gelen bu alışkanlık, Dolmabahçe Sarayı yaptırılana kadar oğlu Sultan Abdülmecid döneminde de devam eder. Böylece Topkapı, İstavroz/Beylerbeyi, Beşiktaş, Çırağan Sahilsaraylarında ikamet eden Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecid sayesinde Bezmiâlem Sultan'ın kadınefendilik ve valide sultanlık dönemleri vefatına kadar bu sarayların harem bölümünde geçer.

Osmanlı'da Valide Sultanlık Kurumu

Haremdeki bir cariye'nin padişahın kadınları arasında yer alıp, gözdelik, ikballik ve kadınefendilik mertebelerinden sonra ulaşabileceği en yüksek makam kuşkusuz valide sultanlık yani padişah anneliğidir. Bu da Osmanlı haremde çok az kadına nasip olan bir mevkidir. Saltanatta bulunan Osmanlı padişahının annesi için valide sultan unvanı kullanılır, kaynaklar ve resmî belgelerde "mehd-i ulyâ-yı saltanat" tabirine de rastlanır. Otuz altı Osmanlı padişahından ancak yirmi üçünün annesi valide sultan unvanını almış, diğerleri oğulları tahta geçmeden önce vefat etmiştir.⁶ Oğullarının padişahlığını gören ve valide sultanlık makamına oturan sultanlar kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir:

6 Arzu Tozdoğan Terzi, *Osmanlı Teşkilat ve Kültür Tarihi*, E-Kitap, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 14-15.

1. Orhan Bey'in annesi Mal Hatun,
2. I. Murad'ın annesi Nilüfer Hatun,
3. I. Mehmed'in annesi Devlet Hatun,
4. Fatih Sultan Mehmed'in annesi Hümâ Hatun,
5. II. Bayezid'in annesi Gülbahar Hatun,
6. Kanûnî Sultan Süleyman'ın annesi Ayşe Hafsa Sultan,
7. III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan,
8. III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan,
9. I. Ahmed'in annesi Handan Sultan,
10. I. Mustafa'nın annesi (adı bilinmiyor),
11. II. Osman'ın annesi Mahfirûz Hatice Sultan,
12. IV. Murad ve Sultan İbrâhim'in annesi Mahpeyker Kösem Sultan,
13. IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan,
14. II. Süleyman'ın annesi Sâliha Dilâşûb Sultan,
15. II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi Râbia Gülnûş Emetullah Sultan,
16. I. Mahmud'un annesi Sâliha Sultan,
17. III. Osman'ın annesi Şehsuvar Sultan,
18. III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan,
19. IV. Mustafa'nın annesi Ayşe Sîneperver Sultan,
20. II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan,
21. Sultan Abdülmecid'in annesi Bezmiâlem Sultan,
22. Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan,
23. V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Sultan.⁷

7 J. Deny, "Valide Sultan", *İA*, cilt XIII, s. 183-185.

II. Abdülhamid, annesi küçük yaşta öldüğü için kendisini büyütüp yetiştiren analığı Perestû Hanım'ı valide sultan yerine koymuş olsa da Osmanlı haremının son valide sultanı Şevkiefsar Sultan'dır.

Valide sultan unvanını ilk defa III. Murad'ın annesi Nurbânû Sultan kullanmıştır. Topkapı Sarayı'nda devamlı ikamet eden ilk valide sultan ise III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dır. Valide sultan olanlar bir daha evlenemezlerdi. Padişaha çocuk veren kadınlar XVIII. yüzyılın başlarına kadar hatun, haseki, nâdiren sultan ve hanım, III. Ahmed döneminden itibaren kadın veya kadınefendi unvanıyla anılırdı. Şehzâdenin annesi, oğluyla birlikte sancağa çıkar, ona nezaret edip tehlikelerden korur ve tecrübe kazanmasına yardımcı olurdu. 1583'te Şehzâde Mehmed'in sancağa gönderilmesinden sonra bu sistem terk edildi ve şehzâdeler sarayda göz hapsinde tutulmaya başlandı. Valide sultanın ön plana çıkması, padişah haremının Topkapı Sarayı'na taşınması ve taht mücadelelerinden dolayı sancağa çıkma usûlünün terk edilip padişah ailesinin haremde toplanmasıyla gerçekleşti. Bu ise en önemli görevi oğlunu ve hânedanın içinden veya dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı iktidarını korumak olan valide sultanla, kendi oğlunu padişah yapmak için uğraşan haseki veya kadınefendilerin çatışmasına zemin hazırladı.⁸

Valide sultanların Topkapı Sarayı'ndaki daireleri, padişahların kullandığı mekânlardan sonra en gösterişli odaydı. Dairede, yatak odası, kubbeli taht odası, özel mescid olan namaz odası ve hamam bulunur, maiyet odaları ile fırın, kiler ve mutfaklar Valide Sultan Taşlığı denilen büyük avlunun çevresinde yer alırdı. Valide sultan padişah, dârüssaade ağası, kadınefendiler ve diğer maiyetiyle taht odasında görüşür, eğlence ve okuma gibi faaliyetlerini yine

8 Ali Akyıldız, "Valide Sultan", *DVIA*, cilt 42, İstanbul 2012 s. 495.

burada icra ederdi. Valide Sultan Dairesi'nin konumu, valide sultanların Osmanlı haremindeki statülerine uygundu. Padişaha ait dairelerle, kadınefendiler, ikballer ve cariyelerin bulunduğu mekânların arasında, haremın kalbinde bulunurdu.⁹ Bu, Osmanlı haremında yaşayanların ve hizmet edenlerin idare ve kontrolünün valide sultanda olduğunun göstergesiydi.

Harem teşkilatındaki bütün kadınların ve cariyelerin idaresi valide sultana aitti.¹⁰ Bunun için kendisine yardım eden pek çok kadın görevli ve hadım ağaları mevcuttu. Valide sultanların saray dışındaki işlerini kethüdaları idare ederdi. Saraydaki hizmetini, kendi özel dairesinde cariyeler, kalfa ve ustalar ile baş ağası ve onun maiyetinde bulunan ağalar görürdü.

Osmanlı Hânedanı'nın en itibarlı kişisi olması dolayısıyla sarayda yapılan bütün doğum, bed'-i besmele, sünnet ve düğün merasimlerinde etkin bir rolü bulunan valide sultanların bu törenlerde yaptığı ihsanlar dillere destandı. Özellikle padişahın çocukları için yapılan bütün doğum hazırlıkları ve doğumdan sonraki törenlerin organizasyonundan sorumlu kişiydi. Doğumdan önce haremde yapılacak işlerle bizzat ilgilenir, bebek ve annesi için mücevherler, takımlar ve elbiseler hazırlatırdı. Çocuk doğduğunda ise hediyeler dağıtır ve harem ve mabeyn erkânına ihsanlarda bulunurdu.¹¹ Bunların dışında muhtemelen XVII. yüzyıldan itibaren yapılan ve valide sultanın yeni doğan

9 Murat Kocaaslan, *IV. Mehmet Saltanatında Topkapı Sarayı Haremi, İktidar, Sınırlar ve Mimari*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 111-123.

10 Çağatay Uluçay, *Harem II*, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 64-65; Faruk Sümer, "Osmanlı Sarayında Kadın", *Resimli Tarih Mecmuası*, cilt 6, sayı 63, Mart 1955, s. 4012.

11 Valide sultanların haremdeki bu konumları çalışmanın ilgili bölümlerinde tafsilatıyla anlatılacak olan Bezmiâlem Valide Sultan örneğinde daha iyi takip edilebilir.

şehzâde ve sultan için yaptırdığı beşiğin sunulduğu, “beşik alayı” denilen bir tören daha vardı.

Valide sultanların padişah oğulları üzerindeki etkileri tartışılmazdı. Bu tesirlerini devlet işlerine müdahale ve siyasi nüfuz olarak kullanmalarının Osmanlı tarihi boyunca pek çok örneği mevcuttur. Valide sultanların devlet işlerine doğrudan müdahale ettikleri dönem, XVI. yüzyılın son çeyreğinden XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar gelen ve “kadınlar saltanatı” denilen dönemdir. III. Murad’ın 1574’te tahta çıkmasıyla birlikte valide sultan olan Nurbânû Sultan, oğlu üzerindeki büyük nüfuzunu kullanıp devlet işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Valide Safiye Sultan da baskın bir karakter olup oğluna etki ederek devlet işlerine doğrudan müdahalelerde bulunur, daha önce alınan kararları değiştirebilirdi.¹² XVII. yüzyılda küçük yaştaki padişahların tahta çıkması yüzünden devlet işleri, büyük ölçüde bu çocuk padişahlara nâibe tayin edilen valide sultanlara danışılarak idare edilirdi. Bu dönemde IV. Murad ve Sultan İbrahim dönemlerinde iki defa etkin olarak nâibelik ve valide sultanlık, torunu IV. Mehmed’in saltanatının ilk döneminde “valide-i muazzamalık” yapan Kösem Sultan’ın ayrı bir yeri vardır.¹³ Bir müddet saltanat nâibelîği yapan ve saltanatı boyunca oğlu IV. Mehmed’in üzerindeki etkisi bilinen Turhan Sultan,¹⁴ Kösem Sultan’ın bir süre de olsa yolunu takip eder. Sultan II. Mustafa ve Sultan III. Ahmed’in annesi olması hasebiyle iki defa valide sultanlık makamında bulunan ve siyasi etkisiyle kadınlar saltanatı dönemini

12 Uzunçarşılı, *Saray Teşkilatı*, s. 157.

13 Kösem Sultan’la ilgili ayrıntılı bilgi için Erhan Afyoncu, *Muhteşem Valide Kösem Sultan*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2016.

14 Lucienne Thys-Şenocak, *Hadice Turhan Sultan Osmanlı İmparatorluğu’nda Kadın Baniler*, çev. Ayla Ortaç, İstanbul 2009, s. 56-79’da, validenin idari görevleri başlığı altında yer alan belgelerin muhtevisiyatı dikkat çekicidir.

XVIII. yüzyıla kadar uzatan Gülnûş Emetullah Sultan'ın devlet işlerindeki nüfuzu ise bilinir.¹⁵

XIX. yüzyıla doğru yaptığı hayırlarla tanınan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan'ın devlet işlerine müdahale ettiğine dair bilgiye rastlanmaz. Bununla birlikte kısa bir süre valide sultanlık yapan ve Kösem Sultan'la birlikte oğulları tahttan indirildikten sonra Eski Saray'a gönderilmeyen iki valideden biri olan Ayşe Sîneperver'in kızı Esmâ Sultan'la birlikte oğlu IV. Mustafa'yı tekrar tahta çıkarmak amacıyla girişimlerde bulunduğu, dönemin kaynaklarında zikredilir. Sultan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan aynı Mihrişah Sultan gibi devlet işleriyle ilgilenmez. Kitabımızın konusu olan Bezmiâlem Valide Sultan, oğlu Abdülmecid'in üzerinde büyük nüfuzu olan bir validedir. Ancak bu nüfuzunu devlet işlerine yapıcı uyarılarda bulunmaktan ileri götürmez. Pertevniyal Valide Sultan ve kısa bir süre valide sultanlık yapan V. Murad'ın annesi Şevkiefsar Sultan¹⁶ ise devlet işlerine müdahale eden bir görünüm sergilerler. Bu manzara XVI. ve XVII. yüzyılda yaşanan kadınlar saltanatındaki valide sultanları hatırlatır. Sultan II. Abdülhamid de bu tabloyu fark etmiş olmalı ki valide sultan yerine koyduğu analığı Perestû'nun devlet işlerine karışmasına izin vermez ve harem teşkilatında yeni düzenlemeler yapar.

Başta padişah olmak üzere bütün harem halkından, ulemâ, rical ve asker ileri gelenlerinden büyük hürmet gören valide sultanların devletin çeşitli yerlerinde has türünden toprak gelirleri,

15 Gülnûş Emetullah Sultan'ın siyasi faaliyetleri için bkz. Betül İpşirli Argıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 89-132.

16 Şevkiefsar Valide Sultan'ın oğlu tahta geçtikten sonra Pertevniyal Valide Sultan'a yaptırdığı işkenceler ve saray yağması hakkında Arzu Terzi, *Saray Mücevher İktidar*, İstanbul 2009, s. 85-90 arasına bakılabilir.

ayrıca yazlık ve kışlık çeşitli tahsisatları vardı. Yabancı devletlerden ve Osmanlı devlet ricalinden gelen hediyeler de önemli yekûn tutardı. Sultan II. Mahmud'un saltanatının son yıllarında itibaren valide sultanlara maaş bağlandı. Sultan Abdülmecid dönemi'nde Tanzimat'ın ilan edilmesiyle valide sultanların maaşları Maliye Hazinesi'nden ödenmeye başlandı.¹⁷

Genellikle büyük servetlere sahip olan valide sultanlar bu imkânlarını şehzâdeleriyle sancağa çıktıklarında gittikleri merkezlerde, sonraları ise başta İstanbul olmak üzere Haremeyn ve Kudüs'te tesis ettikleri çeşitli vakıflarına harcadılar. Bunlar içerisinde, Nurbânû Sultan, Safiye Sultan, Kösem Sultan,¹⁸ Hatice Turhan Sultan, Gülnûş Emetullah Sultan,¹⁹ hayatı bu kitabın konusu olan Bezmiâlem Sultan ve nihayet Pertevniyal Sultan'ın bol gelirli büyük vakıfları olduğu bilinmektedir. Valide sultanların vakıflarına dârüssaade ağası nezaret ederdi. XVIII. asrın son çeyreğinden itibaren dârüssaade ağalarının haremdeki itibarlarının azalmasıyla birlikte valide sultan vakıfları, valide kethüdalarınca yönetilmiştir.

Devlet protokolünü en iyi yansıtan arşivlerimizdeki teşrifat defterleri incelendiğinde, valide sultanların ölümlerinde vezirler, ulemâ, rical, bazen de padişahların katıldığı bir merasim yapıldığı görülür. Cenaze namazını şeyhülislam, mazereti olması durumunda reisülulemâ veya Rumeli kazaskeri kıldırırdı. Valide sultan öldüğünde selâtin camilerinden salâ okunur, cenaze namazının kılınacağı yer belirlenir ve alaya katılacak olanlara davetiye

17 Valide sultanların Maliye Hazinesi'nden aldıkları maaş önceleri Darphane, sonraları ise Hazine-i Hassa aracılığıyla kethüdalarına ödendi. Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 17-18.

18 Bu konuda bkz. Murat Kocaaslan, *Kösem Sultan, Hayatı, Vakıfları, Hayır İşleri ve Üsküdar'daki Külliyesi* İstanbul 2014.

19 Gülnuş Emetullah Sultan'ın vakıfları için bkz. Mustafa Güler, *Gülnuş Valide Sultan'ın Hayatı ve Hayratı*, İstanbul 2009.

gönderilirdi. Padişahlar genelde cenaze namazına katılır, ancak alaya ve defin törenine iştirak etmezlerdi. Valide sultanın naaşı defnedileceği yere alayla götürülür, iki görevli alayın arkasından yol boyunca halka para serperek ilerlerdi. Sadrazam ve şeyhülislamın törenin ertesi günü padişaha taziye ziyaretinde bulunması bir protokol kuralıydı.

Birinci Bölüm

SULTAN II. MAHMUD DÖNEMİ
OSMANLI HAREMİNİN
TEŞKİLATI VE İDARESİ

BEZMÎÂLEM'İN KADİNEFENDİLİKTEN VALİDE SULTANLIĞA GEÇİŞ DÖNEMİNDE OSMANLI HAREMİNE BAKIŞ

Sultan II. Mahmud'un saltanatının son döneminden başlayarak veliahd-şehzâde Bezmiâlem'in oğlu Abdülmecid'in tahta çıktığı zamana kadar haremın hiyerarşik yapısı hakkında, Osmanlı Arşivi'nden elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi, bu bölümün konusunu teşkil etmektedir. Böylece kitabın ilerleyen sayfalarında Bezmiâlem'in haremın en itibarlı kişisi olan valide sultanlığa geçişi ve sonrasındaki hayatı incelenirken ana sahne olan haremın aynı dönemlerde nasıl bir teşkilata sahip olduğu ve Bezmiâlem'in bu teşkilatın içerisindeki konumu gözler önüne serilecektir. Bu sayede harem denilen mekândan bir cariyenin valide sultanlığa geçişindeki aşamalar döneminin saray kuralları çerçevesinde takip edilebilir.

A. HAREMDE SULTAN II. MAHMUD'UN AİLESİ

1. Sultan II. Mahmud'un Annesi

Nakşidil Valide Sultan

Giriş kısmında da belirtildiği üzere valide sultanlar sarayın en nüfuzlu ve dışarı ile irtibatı olan hanımlarıydı. Kendileri için "mehd-i ulyâ-yı saltanat" unvanı kullanılırdı. Oğlu tahta çıkan sultan "valide alayı" denilen bir merasimle Eski Saray'dan

Topkapı Sarayı'na taşınır ve oğlunun saltanatı boyunca Harem-i Hümayun'un en yetkili kişisi olurdu. Sultan II. Mahmud'un annesi Nakşidil Sultan padişahın 28 Temmuz 1808'deki cülûsuyla birlikte valide sultanlık makamına yükselmiştir.¹

Sultan III. Murad'ın haremî Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşıttırması üzerine, ölen padişah kadınlarının, kızlarının ve belli başlı cariyelerinin Eski Saray'a gönderilmesi âdet oldu. Böylece III. Murad döneminden sonra cülûs eden padişahın annesinin Eski Saray'dan alınarak törenle Topkapı Sarayı'na getirilmesi gelenek haline geldi ve bu törene *Valide Alayı* adı verildi.

Yeni padişah, cülûsundan sonra, validesinin büyük bir alay ile Eski Saray'dan, Yeni Saray'a getirilmesini emrederdi. Bunun üzerine Defter-i Teşrifât mucebince, rikâb ve şikâr ağaları, kapı-cıbaşılar, sultan kethüdaları, piyade ve süvariler, padişah evkafı mütevellileri, dârüssaade ağası ve yeni tayin olunan valide kethüdasına bir gün önceden tezkireler yazılır, ertesi gün Bayezid'deki Eski Saray'da alay tertip edilirdi.

Tahtırevan veya araba ile hareket eden valide sultanın geçeceği yolda yeniçeriler selam resmini yerine getirmek üzere dururlardı. Valide alayı, Bayezid Karakolu'ndan itibaren her karakolda karşılanır, her kulluk geçildikçe oradaki neferlere atiyeler verilir, paralar saçılırdı. Bu merasimle Bâb-ı Hümayun'dan saraya girilirdi. Burada alay, hastahane kapısı köşesini geçmezdi. Bâb-ı Hümayun'dan girenler rütbelerine göre iki sıra halinde dizilirlerdi. Valide sultanın arabası tam Has Fırın kapısı önüne geldiğinde padişah yavaş yavaş yürüyerek fırın hizasına yaklaşınca

1 Fikret Sarıcaoğlu, "Nakşidil Sultan", *DVIA*, cilt 32, s. 343-344. Sultan I. Abdülhamid'in yedinci kadınefendisi olan Nakşidil Sultan'ın çok tartışılan kimliği ve hayatı hakkında bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu "Nakşidil Valide Sultan", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 9, İstanbul 2001, s. 97-109.

validesini bazen iki ve bazen üç defa temanna ile selamlar bunun üzerine çavuşlar alkış yaparlardı. Valide sultan orta kapıdan içeri girdikten sonra alay dağılırdı. Valide alayından sonra, valide sultanın saraya gidişinin ikinci günü varsa sadrazama yoksa sadaret kaymakamına padişah ve valide sultan tarafından birer hüküm gönderilir, valide sultanın geldiği bildirilirdi.² Bu tören, padişahın sonra valide sultanlık makamına gelen annesinin cülûs töreni görünümündedir.

Bu şekilde son valide alayı Sultan II. Mahmud'un annesi ve Bezmiâlem Sultan'ın kayınvalidesi Nakşidil Valide Sultan için düzenlenmişti. Padişahın tahta çıkmasından on bir gün sonra 8 Ağustos 1808'de yapılan Osmanlı'nın son valide alayında Sultan II. Mahmud annesini Ekmekçiler önünde karşılayarak elini öpmüştü.³ Hükümdarın karşılama merasiminden sonra Nakşidil Valide Sultan hükümdar oğlu ve alaya katılanlarla birlikte alay düzeneği içinde harem kapısına yönelmiş, tam içeriye girerken dârüssaade ve zülüflü baltacılar imamlarının dua edip katılımcıların âmin demesiyle tören sona ermişti.⁴

Haremin en önemli kadını ve idarecisi olan Nakşidil Valide Sultan, küçük yaşta hareme alınan Bezmiâlem'e gerek bu adın verilmesinde, gerekse özel olarak yetiştirilerek oğlu Sultan Mahmud'un gözdeleleri arasında yer almasında etkili olmalıdır. Sultan Mahmud'un Murad ve Bayezid adlı iki oğlunun ölmesi sonucu veliahsız kalan hânedana Bezmiâlem'in bir erkek evlat doğurmasından mutlu olanların başında Nakşidil Valide Sultan gelir. Nitekim bu doğum sırasında gerek Bezmiâlem'e gerekse doğan şehzâdeye yaptığı masraflar ve aldığı hediyeler bir sonraki

2 BOA, *Sadaret, A-d*, nr. 357, s. 115.

3 Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)*, İstanbul 2007, s. 87.

4 Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târih-i Enderûn*, III, hazırlayan: Mehmet Arslan, İstanbul 2010, s. 87-89.

bölümde yer alacaktır. Hânedana veliahd doğurmakla ikballik derecesine yükselen Bezmiâlem'in bu ilk oğluna Sultan Mahmud'un babası ve Nakşidil'in eşi olan Sultan I. Abdülhamid'e izafeten Abdülhamid isminin verilmesinde Nakşidil Valide Sultan'ın padişah üzerindeki etkisi ise tartışmasızdır.

Sultan Mahmud'un saltanatının sadece ilk dokuz yılında hayatta olan Nakşidil Valide Sultan, Bezmiâlem'in diğer erkek çocuklarını göremeyecek ve 6 Eylül 1817 tarihinde vefat edecektir. Osmanlı saray kuralları gereğince valide sultanın ölümü halinde kendisine ait maaş, padişahın özel hazinesine geri dönerdi. Nakşidil Valide Sultan'ın ölümüyle toplam 161.696.5 kuruş tutan gelirleri padişahın özel hazinesi olan Ceyb-i Hümayun Hazinesi'ne aktarıldı.⁵

Nakşidil Valide Sultan gelirleriyle İstanbul şehrinin mimari ve kültürel güzelliğine katkıda bulunan eserler yaptırmıştır. Fatih'te bir sıbyan mektebi, sebîl ve türbe yaptıran valide sultan adına, şehrin çeşitli yerlerinde gerek kendisi, gerekse oğlu II. Mahmud'un delâletiyle Nakşî Kadın çeşmeleri bina ettirilmiştir.⁶ Nakşidil Valide Sultan'ın ölümüyle 1817 yılından Sultan Abdülmecid'in cülûsuna yani Bezmiâlem'in valide sultan oluşu tarihi olan 1839 yılına kadar, II. Mahmud'un haremindedir valide sultanlık makamı boş kalacaktır.

5 Sarıcaoğlu, "Nakşidil Valide Sultan", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, s. 108.

6 Erdem Yücel, "Osmanlı Tarihinde Vakıf Yapın Kadınlar 2", *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 7, cilt 1, sayı 2, Mart 1971, s. 47; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları, Valide Sultanlar, Hâtuñlar, Hasekiler, Kadıñefendiler, Sultan Efendiler*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2011, s. 358.

2. Saray Dışında Yaşayan Hânedan: Sultan II. Mahmud'un Kızkardeşleri ve Kızı Saliha Sultan

Sultan Mahmud'un saltanatının son yıllarında iki kız kardeşi Esmâ Sultan⁷ ve Hibetullah Sultan⁸ ile padişahın ölümünden sonra vefat eden dört kızının en büyüğü olan Saliha Sultan⁹ tahsis edilen saraylarında yaşamaktaydılar. Evli olan bu üç sultana harem tahsisatından çeşitli ödemeler yapılırdı. Kendilerine her üç ayda bir boğça baha adıyla Harc-ı Hassa'dan 500'er kuruş ve

- 7 Esmâ Sultan, Sultan I. Abdühamid'in altıncı kadınefendisi Ayşe Sineperver'den doğan kızıdır. Çocukluğunda halası III. Ahmed'in kızı Esmâ Sultan yaşadığından ayrırt edilmeleri için "Küçük Esmâ Sultan" adıyla anılmıştır. III. Selim'in saltanatı sırasında padişah tarafından Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa ile evlendirilmiştir. Kendisine bu evlilik sırasında şimdiki Divanyolu'ndaki Sultan Mahmud Türbesi yerindeki saray verilmiştir. 1803'te dul kalan Esmâ Sultan bir daha evlenmemiş kendisine tahsis edilen mukataa ve çiftlik gelirleriyle rahat bir yaşam sürdürmüştür. Esmâ Sultan gelirleriyle İstanbul'un en zengin kadınları arasında yer almış, Eyüp Sarayı, Maçka Sarayı, Tırnakçı ve Kuruçeşme yalılarını yaptırtarak kardeşi II. Mahmud ve yeğeni Abdülmecid zamanında serbest ve ihtisamlı bir hayat yaşamıştır. Haziran 1848'de vefat eden Esmâ Sultan II. Mahmud'a verdiği Divanyolu'ndaki sarayının yerine yapılan Sultan Mahmud Türbesi'ne gömülmüştür (Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 111-112; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 365-269).
- 8 Hibetullah Sultan, Sultan I. Abdülhamid'in ölümünden bir ay önce doğan son çocuğu olarak bilinir. Annesi Şebisefa Kadınefendi'dir. Alaaddin Paşa ile evlendirilmiş, kocasının ölümünden sonra bir daha evlenmemiştir. Hayatını Büyük Esmâ Sultan'ın sarayı olarak da bilinen Kadırga'daki kendisine tahsis edilen sarayda ve Üsküdü saraylarında geçirmiştir. Tanzimat'ın ilanından sonra 1841 yılında vefat etmiştir (Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 114-115; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 369).
- 9 Saliha Sultan, Sultan II. Mahmud'un Aşubcan Kadınefendi'den 1811 yılında doğan kızıdır. Tophane Müşiri Gürcü Halil Rifat Paşa'yla evlendirilmiştir. Kendilerine tahsis edilen Ortaköy Defterdarburnu'ndaki Neşetâbâd ve Fındıklı saraylarında oturmuş, 32 yıl süren kısa hayatı 1843 yılında vefatıyla son bulmuştur (Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 129-130; Sakaoğlu, s. 402-404).

muharrem ayında salyâne (yıllık tahsisat) verilirdi. Bu salyâne Darphane-i Âmire'den ödenirdi ve parayı Hazine-i Hümâyun kethüdası ağa teslim alarak sultanlara takdim ederdi. Salyânenin mikdarı her bir sultan için 12.000 kuruştı.¹⁰ Bu paranın harem maaşları kapsamında yer alması, evli de olsalar sultanların hareme ödenen hânedan aylıklarının içinden belirli tahsisatının olduğunu gösterir. Kuşkusuz bu sultanların saraylarının idaresi için ayrı bir ödenekleri de mevcuttu.

Evlenmek suretiyle haremden ayrılan sultan hanımların, yeni saraylarına haremden kendilerine hizmet eden cariye ve ağalarıyla gittikleri anlaşılmaktadır. Zira her üç sultanın da en yakın hizmetkârları haremin kadrosunda yer alır. Mesela bunlardan biri hazinedar usta idi. Sultanların ikamet ettikleri sarayda kendilerine hizmet eden bütün cariyeleri idare eden ve onların hizmet ve eğitiminden sorumlu olan birer hazinedar ustası vardı. Bu üç sultanın hazinedar ustaları olan hanımlar harem kadrosunda olduklarından, harem maaş defterlerine göre 75 kuruş aylık, 500 kuruş muharremiye alırlardı.¹¹ Her bir sultan hanımın hizmetinde yine saraydan görevlendirilen harem ağaları görev yapardı. Bu ağaların kadroları da Harem-i hümâyun'daydı ve maaşları da harem aylıklarına ayrılan tahsisat içindeydi. Esmâ Sultan, Hibetullah Sultan ve Saliha Sultan'ın hizmetindeki ağalar; baş ağa, ikinci ağa ve üçüncü ağa şeklinde hiyerarşik bir biçimde sıralanmıştı.¹²

3. Sultan II. Mahmud'un Çocukları

Sultan II. Mahmud'un hareminde yaşayan biri veliahdı olmak üzere iki şehzâdesi, üç de kızı bulunmaktaydı.

10 BOA, DRB-d, nr. 6, vr. 12b.

11 BOA, DRB-d, nr. 6, vr. 10b.

12 Baş ağaların aylığı 150 kuruş, muharremiyeleri 500 kuruş; ikinci ağaların aylığı 75 kuruş, muharremiyeleri, 250 kuruş; üçüncü ağaların aylığı ise 50 kuruş, muharremiyeleri 100 kuruştı. A.g.d, vr. 16b.

a) Şehzâdeler

II. Mahmud'un saltanatının sonlarına doğru Osmanlı haremünde iki şehzâde mevcuttur. Bunlardan biri Bezmiâlem Kadınefendi'nin oğlu Veliahd-şehzâde Abdülmecid Efendi'dir. Diğer şehzâde ise Sultan Mecid'den sonra padişahlık makamına yükselecek olan Şehzâde Abdülaziz Efendi'dir. Abdülmecid'in veliahd olması şehzâdelerin aldıkları tahsisat ve maaşlarında herhangi bir değişiklik göstermez. İki şehzâdenin de aldığı maaş ve tahsisatı aynıdır. Buna göre aylık maaşları 6.000 kuruştur. Sayfiye ve kasımiye adlarıyla ilkbahar ve sonbahar olmak üzere senede iki tertip halinde 2.500'er kuruş ödenekleri vardır. 5.000 kuruş tutarında muharremiyeleri ve Ramazan ve Kurban Bayramlarının her ikisinde de 2.500'er kuruşluk tahsisatı bulunur. Bu miktarlar toplandığında bir şehzâdenin bir sene içinde maaş haricinde 15.000 kuruşluk bir tayinata sahip olduğunu gösterir.¹³

Şehzâde Abdülmecid Efendi'nin padişah olmadan önce hizmetinde bir baş cariyesi, sütannesinin kızı (dâye kerimesi) ve on altı cariyesi olmak üzere toplam on sekiz kişilik hizmetli cariyeye kadrosu bulunmaktaydı.¹⁴ Diğer şehzâde Abdülaziz Efendi'nin ise dadı kalfası, baş cariyesi ve on iki cariyesi olmak üzere hizmetindeki cariyeye sayısı on dört idi.¹⁵

b) Sultan II. Mahmud'un Kızları

Padişahın saltanatının son yıllarında, evlenmiş ve haremde çıkararak kendisine tahsis edilen sarayında ikamet eden Saliha Sultan dışında, Sultan II. Mahmud'un hayatta olan ve haremde yaşayan diğer kızları Atiyye, Hatice ve Adile Sultanlardır.

13 BOA, DRB-d, nr. 6, vr. 1b.

14 A.g.d, vr. 8b.

15 Sultan Abdülmecid'in tahta çıktığı sene Şehzâde Abdülaziz'e hizmet eden cariyelere Ferriniyab isimli bir cariyeye daha eklenerek bu sayı 15'e yükselecektir. A.g.d, vr. 9a.

Sultan II. Mahmud'un 1824 yılında doğan kızı¹⁶ Atiyye Sultan'ın hizmetinde incelenen tarihlerde dadı kalfa, baş cariyeye ve on bir cariyesi bulunur. Babasının vefatında on beş yaşındadır.¹⁷

II. Mahmud'un yedinci kadınefendisinden 1825 yılında doğan¹⁸ Hatice Sultan'ın hizmetinde sütannesi, biri baş cariyesi olmak üzere toplam altı cariyesi vardır.¹⁹ Adile Sultan ise Sultan II. Mahmud'un 1826 yılında doğan kızıdır.²⁰ İncelenen tarihlerde dadı kalfa, bir baş cariyeye olmak üzere, onun da altı cariyesi kendisine hizmet eder.²¹

Haremdeki bu üç sultanın maaş ve tayinatı aynı olup aylık maaşları 4.000 kuruştur. Her üç sultana da verilen tayinat ise şu şekildedir:²²

Tablo I
Sultan II. Mahmud'un Saray'da Yaşayan Kızlarına
Verilen Tayinat

Tayinat	Miktarı
Sayfiye	2.500
Kasımiye	2.500
Muharremiye	5.000
İdiyye*	2.500
İdiyye	2.500
Toplam	15.000

16 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 134.

17 Sultan Abdülmecid'in cülüsünden sonra hizmetli kadrosuna bir cariyeye daha eklenir. BOA, DRB-d, nr. 6, vr. 9b.

18 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 135; Sakaçoğlu, *a.g.e.*, s. 414.

19 BOA, DRB-d, nr. 6, vr. 10a.

20 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 135; Sakaçoğlu, *a.g.e.*, s. 407.

21 BOA, DRB-d, nr. 6, vr.10b.

22 *A.g.d.*, vr. 1b.

* Burada Ramazan ve Kurban Bayramlarında aldıkları İdiyye ayrı ayrı gösterilmiştir.

Görüldüğü üzere sultanların aldığı tayinat ile şehzâdelerinki arasında bir fark yoktur ve 15.000 kuruştur.

4. Sultan II. Mahmud'un Kadınları

Sultan II. Mahmud'un haremde yaşayan kadınlarını, resmî kadınları olan kadınefendiler ve ikballeri olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür.

a) Kadınefendiler

Padişahın resmî kadınlarına önceleri haseki adı verilirken Sultan III. Ahmed'den itibaren kadın veya kadınefendi²³ unvanını kullanılmaya başlandı. Bunların sayısı padişahına göre dört ilâ yedi arasında değişmekteydi. Padişahın ilk kadını başkadın olurdu. Başkadın öbürlerine göre üstündü. Dairesinde hizmet eden cariyeler ve kalfaları diğerlerinden fazla olurdu. Ancak maaşları incelendiğinde padişahın diğer kadınları ile aynı maaşı aldığı tespit edilebilir. Belki de kendilerine yapılan ihsanlar farklılık arz ederdi. Genel itibariyle padişahın ilk haremi başkadın olurken erkek evlat annesinin veya veliahd annesinin başkadın olacağına dair herhangi bir kural mevcut değildi. Zira kadınefendiler arasında kimi zaman hiç çocuk sahibi olmamış veya sadece kız çocuğu olan kadınlar da bulunabilirdi. Kadınefendilerden boşanan veya ölen olursa o zaman ondan sonraki kadınefendi yerine geçerdi. Bu terfilerin hepsi dârüssaade ağasının padişaha arzıyla gerçekleşirdi.

Sultan Mahmud ölmeden önce altı kadınefendisi bulunmaktaydı. Maalesef bunların harem kayıtlarında isimleri değil sadece

23 Sultan III. Mustafa'nın Kadınefendisi Adilşah Kadın ve onun masraf defteri hakkında yapılmış bir neşir, kadınefendilerin XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki mali durumları hakkında fikir vermektedir. Fatih Bozkurt, *III. Mustafa Dönemine Ait Bir Kadınefendinin Masraf Defteri*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2016.

kaçıncı kadınefendi olduklarına dair bilgi bulunmaktadır. Biri başkadındı. Diğerleri ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı kadınefendi şeklinde sıralanmaktaydı. Bununla birlikte bir harem defterinde Sultan Mahmud'un bazı kadınlarının isimlerinin üzerinde yer alan ifadeler onların kimliklerinin tespitinde yol göstericidir. Nitekim beşinci kadınefendinin üzerine “H. Rebiülahir 1255”de terkin kaydı çizilip “valide sultan aliyetü’ş-şân olundu” şeklinde bir ibarenin yazılmış olması, beşinci kadının birkaç ay sonrasında valide sultanlık makamına geçecek Bezmiâlem Kadın olduğunu gösterir.²⁴ Baş kadınefendinin üzerinde ise “Adile Sultan’ın annesidir” şeklinde bir ifade vardır ki, dolayısıyla bu hanım Adile Sultan’ı yetiştiren anneliği²⁵ Nevfidan Hanım olmalıdır. Altıncı kadınefendinin üzerinde ise Atiyye Sultan’ın annesi olduğuna dair kayıt vardır. Dolayısıyla bu hanım Atiyye Sultan’ın annesi Piruzıfelek Hanım’dır.²⁶

II. Mahmud’un saltanatının son dönemlerinde kadınefendilerin ayrı ayrı maaş ve tayinatı bulunurdu. II. Mahmud vefat

24 BOA, DRB-d, nr. 6, vr.2a.

25 Adile Sultan’ın gerçek annesi Zernigar Kadın’dır. H. 1248’de (1832) vefat etmiştir. (DRB-d, nr. 4. vr. 2b.) Bazı çalışmalarda 1830’da öldüğü yazılıdır (Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 126; Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 400). Alderson’da ise ölüm tarihi 1832’dir. A.D. Alderson, *Osmanlı Hânedanının Yapısı*, Türkçesi: Şefaettin Severcan, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 281. Adile Sultan’ın annesi öldüğünde II. Mahmud tarafından yetiştirilmek üzere kendisine teslim edilen ve ona ölünceye kadar annelik yapan Nevfidan Kadınefendi’dir. Nevfidan Kadınefendi literatürde başkadın olarak geçmektedir (*Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 123; Çağatay Uluçay, *Haremde Mektuplar*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2011, s. 111-112; *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, s. 398). 1842’de yani Sultan Abdülmecid’in padişahlığında hacca gidip hâce ibaresi taşıyan bir mühür kazdırmıştır. Bu mühürdeki ibare “Devletlü Hacıye Nevfidan Başkadın Hazretleri” şeklindedir.

26 BOA, DRB-d, no. 6, vr. 2a. II. Mahmud’un altıncı kadını olan Piruzıfelek Hanım 21 Eylül 1863’te vefat etmiş ve II. Mahmud’un türbesi yanındaki odaya defnedilmiştir (Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, s. 126).

etmeden önce altı kadınefendinin de aynı maaş ve tahsisatı aldığı görülmektedir. Başkadın da dâhil hepsinin maaşı 4.000 kuruştur. Her bir kadınefendinin tahsisatı ise:

Tablo II
Sultan II. Mahmud'un Kadınefendilerine Verilen Tahsisât

Tayinat	Miktarı
Sayfiye	3.000
Kasımiye	3.000
Muharremiye	5.000
Îdiyye	2.500
Îdiyye	2.500
Toplam	16.000

Sultan II. Mahmud saltanatının son yıllarında kadınefendilerin senete toplam 64.000 kuruş gelirleri vardı. Bu miktar şehzâdelerde 87.000 kuruş, sultan hanımlarda ise 63.000 kuruştur.

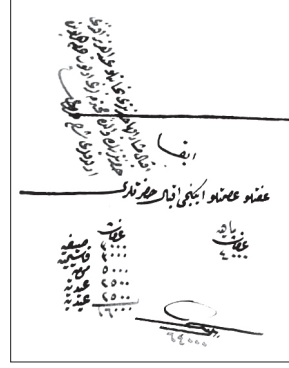
Sultan II. Mahmud'un vefatından ve Sultan Abdülmecid'in cülûsundan kısa bir süre sonra H. 1255 Cemaziyevvelî'nin başından (13 Temmuz 1839) itibaren Başkadın Nevfidan Kadınefendi, ikinci kadınefendi ve altıncı kadınefendi Piruzıfelek, çocukları olduğu için haremde kalmaya devam eder. Beşinci Kadınefendi Bezmiâlem, valide sultan unvanını alarak harem en yüksek mertebesine çıkar. Üçüncü ve dördüncü kadınefendiler ise muhtemelen o anda çocuk sahibi olmadıkları için haremden çıkarak şehirde yaşamaya başlar.²⁷

27 İlgili defterde bu iki kadınefendinin adlarının üzerine ferağ kaydı çekilmiş (Osmanlıca ferağ yazısıyla adlarının üzerine çizen ve artık ödeme yapılmayacağını gösteren ibare) ve bundan sonra Harem-i Hümayun'da bulunmadıklarından mahiye ve muharremiyelerinin bu defterden çıkarılarak başka bir deftere yazıldığı beyan olunmuştur. DRB-d, nr. 6, vr. 2a.

b) Sultan II. Mahmud'un İkballeri

Cariyeler arasından özellikle kabiliyetleri, zekâ ve güzellikleriyle dikkat çekenler padişah için usta ve kethüda kadınlar tarafından ayrı olarak yetiştirilip eğitilirler ve padişahların özel yaşantısına dâhil olurlardı. Ayrıca valide sultanlar veya sultan hanımların padişaha hediye ettikleri cariyeler de hususi olarak eğitilirdi.²⁸ Arada tabii ki acemi olsun, kalfa veya usta olsun cariyeler arasında bir şekilde padişahın dikkatini çekip de kadınları arasına yükselen şanslı cariyeler de olurdu. Bunlar hânedanın soyunu devam ettirecek kadınlar oldukları

için başta okuma yazma olmak üzere özel eğitim ve terbiyeden geçirilirdi. Zira bu kadınlar Osmanlı padişahlarının kız ve erkek çocuklarının anneleri ve geleceğin belki de valide sultanı olma ihtimaline karşı kadim saray edep ve adabını iyi bilen, İslam dininin gereklerini hakkıyla yerine getiren kişiler olarak yetiştirilmeliydi. Güzellik ve yetenekleriyle padişahın gözüne girenler sırayla önce gözde ve ikbal adını alırlardı. Bunların kendi aralarında kıdemlerine göre başıkbal, ikinci, üçüncü, dördüncü gibi sıralandıkları bilinir. İkballerin çocuk sahibi olmayan padişah hanımı olduğuna dair bir kanaat varsa da bu doğru değildir. Nitekim Sultan II. Mahmud'un ikballeri arasında çocuk sahibi olanlar vardı. Mesela Adile Sultan'ın annesi belirli bir zaman ikbal olarak kaldığı gibi, Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan da sarayda şehzâde annesi olmasına rağmen hiçbir zaman

Pertevniyal Valide Sultan'ın Sultan II. Mahmud'un vefatı sırasında ikinci ikbal olduğunu gösterir kayıt: DRB-d, nr. 6, vr. 2a.

28 Bu hususlarda tafsilat için bkz. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s. 12-37.